

Л. А. Канівець

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права
Національний університет «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВАДЖЕННЯ РЕКРЕАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ТЕРИТОРІЇ ЧОРНОБИЛЬСЬКОГО РАДІАЦІЙНО-ЕКОЛОГІЧНОГО БІОСФЕРНОГО ЗАПОВІДНИКА

Стаття присвячена дослідженню рекреаційної діяльності в межах території Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника, особливостей її здійснення. З'ясовано, що Заповідник є унікальним природоохоронним і науковим об'єктом, створеним у межах зони відчуження і зони безумовного (обов'язкового) відселення території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи.

На підставі аналізу чинного законодавства встановлено, що створення заповідної території мало на меті: збереження в природному стані найбільш типових природних комплексів; сприяння організації та проведенню наукових досліджень. Науково-дослідницький напрямок діяльності Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника визнано як один із пріоритетних.

З'ясовано, що одним із видів використання території Заповідника є її використання в рекреаційних цілях. За результатами аналізу чинного законодавства досліджено умови, за наявності яких провадиться рекреаційна діяльність у межах території Заповідника. Встановлено, що радіаційна ситуація, що склалася на зазначеній заповідній території, пов'язані з нею екологічні умови території та встановлення особливого правового режиму щодо неї обумовили особливості здійснення рекреаційної діяльності, що провадиться з урахуванням обмежень та у порядку, встановленому законодавством про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи.

Визначено основні види рекреаційної діяльності та досліджено передумови ефективного провадження рекреаційної діяльності в межах території Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника. Акцентовано увагу на питаннях подальшого розвитку рекреаційної діяльності у межах території Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника задля досягнення цілей щодо збереження природних екосистем, місцевого біорізноманіття та історико-культурних цінностей на території Заповідника; підвищення рівня екологічної просвіти; удосконалення системи контролю за дотриманням природоохоронного законодавства тощо.

Ключові слова: природно-заповідний фонд, біосферний заповідник, використання територій природно-заповідного фонду, рекреаційна діяльність, туризм, Чорнобильська зона, радіаційна безпека.

Вступ. Аварія на Чорнобильській АЕС, що стала однією із найбільших техногенних катастроф людства, призвела до викиду радіонуклідів в атмосферу і безпрецедентного радіоактивного забруднення навколишнього природного середовища, чим спонукала до необхідності розробки системи захисту довкілля і населення від впливу опромінення. Україна з-поміж інших країн найбільш постраждала від наслідків Чорнобильської катастрофи. Однак час, що минув, засвідчив про позитивну динаміку на радіо-

активно забруднених землях, а саме суттєве зниження активності основних радіонуклідів і пов'язану з цим реабілітацію забруднених радіонуклідами територій, що стала можливим, у тому числі, завдяки екологічним особливостям зазначених територій.

Складовою частиною світової системи природних територій та об'єктів, що перебувають під особливою охороною, є території та об'єкти природно-заповідного фонду як такі, що мають особливу природоохоронну, наукову,

рекреаційну та іншу цінність. Одним із об'єктів природо-заповідної охорони є біосферні заповідники. За даними, наведеними Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів України у Національній доповіді про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2019 році, до складу природно-заповідного фонду, станом на 01.01.2020 року, входило п'ять біосферних заповідників [1, с. 181]. Одним із найбільших, за територією, і унікальним, аналогів якому немає в Україні, став створений через 30 років після аварії на Чорнобильській АЕС, у межах зони відчуження і зони безумовного (обов'язкового) відселення, Чорнобильський радіаційно-екологічний біосферний заповідник.

Розвиток рекреаційної діяльності, пов'язана з ним популяризація зон відчуження і безумовного (обов'язкового) відселення для відвідування, а також підвищення рекреаційної привабливості Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника є одними із основних заходів на найближчу перспективу на шляху відродження радіоактивно забруднених територій, що зумовлює виняткову актуальність аналізу особливостей здійснення рекреаційної діяльності на території Заповідника. Науково-теоретичним підґрунтям проведеного дослідження стали праці провідних вчених: В.І. Андрейцева, Г.І. Балюк, А.Г. Бобкової, А.Й. Годованюка, І.І. Каракаша, В.М. Комарницького, О.М. Ковтун, О.О. Статівки та інших. Проте рекреаційний потенціал території Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника та проблемні питання правового регулювання здійснення рекреаційної діяльності в її межах не отримали достатнього висвітлення в еколого-правовій доктрині.

Постановка завдання. З урахуванням досягнень вчених еколого-правової науки, представників інших галузей наук, з огляду на доцільність проведення комплексного аналізу, **метою статті є** з'ясування особливостей провадження рекреаційної діяльності на території Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника.

Результати дослідження. За статусом біосферні заповідники, відповідно до ст. 17 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» [2], визнаються природоохоронними, науково-дослідними установами загальнодержавного значення, що утворюються з метою збереження у природному стані найбільш типових природних комплексів біосфери, здійснення фонового екологічного моніторингу, вивчення навколиш-

нього природного середовища, його змін під дією антропогенних факторів. Біосферні заповідники включаються в установленому порядку до Всесвітньої мережі біосферних резерватів у рамках програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» та набувають міжнародного статусу.

Чорнобильський радіаційно-екологічний біосферний заповідник створено Указом Президента України від 26 квітня 2016 року № 174/2016 [3] «Про створення Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника». Заповідник, загальна площа якого становить 226964,7 га, розташований в Іванківському і Поліському районах Київської області у межах зони відчуження і зони безумовного (обов'язкового) відселення території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи. Є бюджетною, неприбутковою природоохоронною, науково-дослідною установою загальнодержавного значення. Належить до сфери управління Державного агентства України з управління зоною відчуження.

Потреба у створенні заповідної території на радіоактивно забруднених землях існувала задовго до створення Заповідника і обґрунтовувалась серед науковців, віднайшла підтримку серед громадськості. Чому посприяли евакуація населення, припинення традиційної господарської діяльності, суттєве поліпшення радіаційної ситуації на зазначених територіях і пов'язані з цим процеси природного відродження дикої природи, збільшення чисельності об'єктів тваринного та рослинного світу тощо. Створення Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника розглядається дослідниками як крок перетворення Чорнобильської зони відчуження на екологічно безпечну територію.

Території та об'єкти природно-заповідного фонду розглядаються перш за все як природоохоронна цінність, яка визначає їх основну функцію – збереження природного різноманіття ландшафтів, генофонду тваринного і рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу [4, с. 71]. Чорнобильський радіаційно-екологічний біосферний заповідник є унікальним природоохоронним і науковим об'єктом, метою створення якого є: збереження в природному стані найбільш типових природних комплексів Полісся; сприяння організації та проведенню міжнародних наукових досліджень.

Загалом, Заповідник виконує широкий спектр завдань. В основу його діяльності закладено

ідею забезпечення стабілізації гідрологічного режиму та реабілітація територій, забруднених радіонуклідами; відтворення та збереження природних екосистем; збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного і рослинного світу; підтримання загального екологічного балансу тощо. У даному контексті створення зазначеної заповідної території варто розглядати в якості ефективного способу збереження в межах Чорнобильської зони як окремих природних об'єктів так і природних екосистем у цілому.

Відомо, що для усіх установ природно-заповідного фонду, що мають статус науково-дослідних, є обов'язковою науково-дослідна діяльність. Для Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника, як вбачається, науково-дослідницький напрям його діяльності є одним із найбільш пріоритетних. Уся територія Заповідника, за визначенням вчених, стала «лабораторією просто неба». Фактично йдеться про здійснення радіоекологічних досліджень у природних умовах. Територія Заповідника є базисом наукових досліджень унікальних та типових природних екосистем, здійснення екологічного моніторингу стану довкілля, вивчення навколишнього природного середовища, проведення періодичних інвентаризацій природних ресурсів, дослідження поточних явищ природи та процесів, їх змін, що відбуваються в екосистемах, а також здійснення екологічної освітньо-виховної роботи. На сьогодні сформовано потужну науково-дослідну базу з питань впливу радіації на природні екосистеми, біологічне різноманіття, засобів із забезпечення радіаційної безпеки.

Досягнення мети, задля якої створюються біосферні заповідники, можливо при забезпеченні дотримання вимог заповідного режиму. Незалежно від конкретного виду природно-заповідного режиму, ступеня забезпечення заповідного режиму, незмінною залишається загальна вимога, яка витікає з принципу заповідання, і яка полягає у забороні будь-якого втручання в природу, якщо воно суперечить тій цілі, для досягнення якої створюється відповідний заповідний об'єкт чи комплекс [5, с. 283].

Згідно зі ст. 18 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» для біосферних заповідників установлюється диференційований режим охорони, відтворення та використання природних комплексів згідно з функціональним зонуванням. У межах території Чорнобильського радіаційно-екологіч-

ного біосферного заповідника виділяються такі функціональні зони: заповідна; буферна; регульованого заповідного режиму; антропогенних ландшафтів [6].

Важливим питанням є здійснення рекреаційної діяльності в межах території Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника. За ч. 1 ст. 9 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» одним із видів використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду є їх використання в оздоровчих та інших рекреаційних цілях. Така діяльність, як і інші основні види використання, може здійснюватися лише за умови, що вона не суперечить цільовому призначенню територій і об'єктів природно-заповідного фонду, встановленим вимогам щодо охорони, відтворення та використання їх природних комплексів та окремих об'єктів (ч. 2 ст. 9).

Ст. 14 Закону України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» [7] передбачає, що у зонах відчуження та безумовного (обов'язкового) відселення забезпечується суворий природоохоронний режим, охорона територій, природних, історичних та етнокультурних пам'яток відповідно до чинного законодавства. Передбачивши можливість створення територій та об'єктів природно-заповідного фонду у зоні відчуження, зоні безумовного (обов'язкового) відселення, законодавець закріпив імперативне правило про здійснення у межах таких заповідних територій виключно тих видів діяльності, що визначені відповідними положеннями про них, з урахуванням обмежень та у порядку, встановленому Законом України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» (ст. 11).

З поміж інших видів діяльності, дозволених на території Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника, відповідно до п. 8 наказу Міністерства екології та природних ресурсів України від 3 лютого 2017 року № 43 «Про затвердження Положення про Чорнобильський радіаційно-екологічний біосферний заповідник», визначено рекреаційну діяльність, що здійснюється відповідно до «Положення про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України», затвердженого наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 22 червня 2009 року № 330, з урахуванням вимог Закону України

«Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи». Отже, юридичних перепон для здійснення рекреаційної діяльності у межах території Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника не має. Тим не менше, рекреаційна діяльність, що провадиться, має певні особливості, обумовлені радіаційною ситуацією і пов'язаними з нею екологічними особливостями території, що віднайшло відображення на законодавчому рівні.

Так, основною відмінною ознакою, що відрізняє Чорнобильський радіаційно-екологічний біосферний заповідник від інших територій та об'єктів природно-заповідного фонду, є те, що місцем його розташування є радіоактивно забруднені території, де відбувалася масова евакуація населення і на яких припинено традиційну господарську діяльність. На сьогодні – це територія покинутих населених пунктів і занедбаних будівель, майже зруйнованих, що стали «домівкою» для багатьох представників фауни. Разом з тим істотно поліпшення радіоекологічної ситуації за роки, що минули після аварії на Чорнобильській АЕС, що стало можливим завдяки природним процесам розпаду радіонуклідів і здійсненню природоохоронних заходів, позитивно позначилось на природному відродженні радіоактивно забруднених територій.

На сьогодні очевидна унікальність зазначених територій, де внаслідок зниження антропогенного впливу відбувається відновлення типових природних комплексів Полісся (поступове перетворення антропогенних ландшафтів у природні комплекси) і створюються умови для відтворення об'єктів тваринного та рослинного світу, в тому числі представників видів Червоної книги України. За підрахунками фахівців, на території Заповідника виявлено 46 видів флори, занесений до Червоної книги України. На водоймах зони відчуження зростають рослинні ценози, включені до Зеленої книги України. Зафіксовано більше 300 видів хребетних тварин, з яких 75 видів (із 97 можливих) занесені до Червоної книги України [8]. А відтак позитивні зрушення, що відбулися, посилили рекреаційну привабливість території Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника, спонукали до впровадження заходів, спрямованих на реабілітацію і відродження радіоактивно забруднених територій, в основі яких – утвердження бренд-меседжу «Безпечний Чорнобиль» [9].

Одним із основних напрямів провадження рекреаційної діяльності у межах території

Заповідника, є створення умов для організованого та ефективного відвідування його території та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах. В якості основних видів рекреаційної діяльності в межах території Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника можна визначити екологічний туризм (подорожі до заповідної території, спостереження за тваринами, фотографування ландшафтів, отримання практичних екологічних знань тощо), науковий туризм (участь у наукових симпозиумах, експедиціях щодо досліджень впливу радіації на екосистеми і засобів з забезпечення радіаційної безпеки), культурно-пізнавальний відпочинок тощо. На сьогодні у межах зони відчуження на території Заповідника поновлюються мандрівки велосипедним та водними маршрутами. Завдання щодо створення нових маршрутів, зокрема маршруту з використанням водних шляхів, з облаштуванням відповідних контрольно-пропускних пунктів визначені згідно Указу Президента України від 10 липня 2019 року № 512/2019. З метою виявлення та недопущення порушень вимог природоохоронного законодавства забезпечується патрулювання території Заповідника.

Здійснення рекреаційної діяльності пов'язано з необхідністю переміщення по території Заповідника, рівень забруднення якої є неоднорідним, що обумовлює необхідність здійснення такої діяльності з додержанням режиму охорони природних комплексів та об'єктів, а також режиму радіаційної безпеки. Низка законодавчо встановлених обмежень стосується, зокрема, вимоги щодо суворого дотримання затверджених програми та маршруту; заборони вивозити за межі зони відчуження і зони безумовного (обов'язкового) відселення будь-які предмети, які мають походження з цих зон; перебувати на території зони відчуження і зони безумовного (обов'язкового) відселення без супроводжуючої особи; купатися, засмагати, ловити рибу, полювати, збирати фрукти, овочі, ягоди, гриби та інші продукти лісу тощо [10].

Посилення рекреаційної привабливості території Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника вимагає впровадження заходів, спрямованих на обґрунтування і встановлення допустимого рівня антропогенного (рекреаційного) навантаження на територію, природні комплекси та об'єкти Заповідника. Рекреаційне навантаження означає рівень сукупного антропогенного впливу на певну природну територію чи природно-соціальний

комплекс, що використовується в процесі рекреаційної діяльності (витоптування, ущільнення ґрунту, забруднення земель, вод і лісів відходами, нищення рослинного покриву, збідніння тваринного світу тощо) [11, с. 24]. Рекреаційна діяльність на зазначених територіях має впроваджуватися при умові дотримання оптимального балансу між задоволенням рекреаційних потреб її відвідувачів, з одного боку, і необхідністю збереження самобутніх територій Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника, з іншого. І відбуватися за умови пріоритетного врахування природоохоронних обмежень.

У наказі Міністерства екології та природних ресурсів України від 3 лютого 2017 року № 43 (п. 8.2.) відзначається необхідність створення умов для ефективного відвідування Заповідника і інших видів рекреаційної діяльності. Передумовами ефективного провадження рекреаційної діяльності в межах території Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника варто визначати: 1) нормативно-правове регулювання здійснення рекреаційної діяльності; 2) створення і удосконалення рекреаційної інфраструктури (оновлення доріг, мостів; проведення реконструкцій будівель, споруд, що створюють самобутність зазначеної території; облаштування маршрутів, еколого-освітніх стежок, оновлення застарілих приладів дозиметричного контролю тощо); 3) формування якісного механізму надання платних рекреаційних послуг; 4) здійснення рекламно-видавничої та інформаційної діяльності.

Висновки. Чорнобильський радіаційно-екологічний біосферний заповідник є унікальною територією, рекреаційний потенціал якої визнаний на міжнародному та національному рівнях. Унікальність території Заповідника у поєднанні зі встановленням його особливого правового режиму обумовлюють особливості провадження рекреаційної діяльності, здійснення якої відбувається з урахуванням обмежень та у порядку, встановленому законодавством про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи. Подальший розвиток Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника, що має істотний природоохоронний потенціал, є одним і пріоритетних напрямів розвитку Чорнобильської зони у цілому. У свою чергу, використання рекреаційного потенціалу території Заповідника сприятиме: збереженню природних екосистем, місцевого біорізноманіття та історико-культурних цінностей в межах його території; підвищенню рівня екологічної просвіти,

вихованню поваги до природи і відповідального ставлення до неї; посиленню ефективності системи контролю за дотриманням природоохоронного законодавства тощо.

Список використаних джерел:

1. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2019 році, підготовлена Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів України. URL: <https://mepr.gov.ua/news/37844.html>.
2. Про природно-заповідний фонд України. Закон України від 16 червня 1992 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 34. Ст. 502.
3. Про створення Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника: Указ Президента України від 26 квітня 2016 року № 174/2016. *Офіційний вісник України*. 2016. № 35. Ст. 1355.
4. Ковтун О.М. Правова охорона територій та об'єктів природно-заповідного фонду України: Навчальний посібник. Прецедент, 2010. 229 с.
5. Бевзенко В.М. Правовий режим територій та об'єктів природно-заповідного фонду України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2002. Вип. 19. С. 278-286.
6. Про затвердження Положення про Чорнобильський радіаційно-екологічний біосферний заповідник: наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 3 лютого 2017 року № 43. URL: https://mepr.gov.ua/files/uploads/nakaz_43_03022017.pdf.
7. Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України від 27 лютого 1991 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 16. Ст. 198.
8. Чорнобильський радіаційно-екологічний біосферний заповідник. *Чорнобильський науковий хаб*. 2020. № 1. С. 5-6. URL: <http://zapovidnyk.org.ua/hub/hub-1-gruden-r.pd>.
9. Про деякі питання розвитку територій, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи: Указ Президента України від 10 липня 2019 року № 512/2019. *Офіційний вісник Президента України*. 2019. № 16. Ст. 460.
10. Про затвердження Порядку відвідування зони відчуження і зони безумовного (обов'язкового) відселення: наказ Міністерства надзвичайних ситуацій України від 2 листопада 2011 року № 1157. *Офіційний вісник України*. 2011. № 91. Ст. 3327.
11. Каракаш І.І. Правове регулювання використання й охорони рекреаційно-туристичних територій і об'єктів. *Екологічне право України*. 2017. № 1-2. С. 20–26.

Kanivets L. A. Peculiarities of recreational activities on the area of the Chernobyl radio-ecological biosphere sanctuary

The article is devoted to scientific research of recreational activity within the territory of the radio-ecological biosphere sanctuary, as well as the peculiarities of its implementation. Author explained that the Reserve is a unique nature protection and scientific object, being established within the zone of alienation and the zone of unconditional (compulsory) resettlement of the territory, subjected to radioactive contamination because of the Chernobyl catastrophe.

According to the analyzing of the current legislation, it was established that the creation of the protected territory was aimed at preservation of the most typical natural complexes in their natural state; promotion of organization and carrying out scientific researches. The survey of the radio-ecological biosphere sanctuary has been recognized as one of the priority ones.

It was also defined that one of the types of use of the reserve's territory is its use for recreational purposes. On the results of the analysis of the current legislation, the conditions under which the recreational activity is carried out within the territory of the reserve were investigated. It was found that the radiation situation on the given reserve's territory, the associated environmental conditions of the territory and the establishment of a special legal regime in relation to it determined the peculiarities of recreational activities carried out with the restrictions. In addition, it was established by the legislation on the legal regime of the territory exposed to radioactive contamination due to the Chernobyl catastrophe.

The main kinds of recreational activity were determined and the prerequisites for efficient production of recreational activities within the territory of the radio-ecological biosphere sanctuary were studied. The issues of further development of recreational activities within the territory of the Chernobyl radio-ecological biosphere sanctuary to achieve the goals of conservation of natural ecosystems, local biodiversity and historical and cultural values on the territory of the reserve; raising the level of environmental education; improvement of the control system over observance of environmental legislation and the like are highlighted.

Key words: *nature reserve fund, biosphere sanctuary, use of natural reserve areas, recreational activity, tourism, Chernobyl zone, radiation safety.*